

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ КАТЕДРА „ФИЛОСОФИЯ”

Мартина Стоилова Минева

**ВИТГЕНЩАЙН И ПРОБЛЕМАТИЗИРАНЕТО
НА ФИЛОСОФИЯТА. ГРАНИЦИ И ПЕРСПЕКТИВИ**

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР”

Професионално направление

2.3. Философия (Въведение във философията)

Научен ръководител:

проф. д-р Райчо Вангелов Пожарлиев

София

2015

Дисертационният труд е обсъден и одобрен за защита на заседание на катедра „Философия” към Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”, проведено на 16.02.2015 година.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на ..... година в зала № .... на СУ „Св. Климент Охридски” пред научно жури в състав:

проф. д-р Анета Георгиева Карагеоргиева – СУ

проф. д-р Райчо Вангелов Пожарлиев - СУ

доц. д-р Димитър Милчев Вацов - НБУ

доц. д-р Росен Любомиров Люцканов – ИИОЗ, БАН

доц. д-р Николай Николаев Обрешков – ИИОЗ, БАН

Дисертационният труд е с обем 204 страници и се състои от увод, пет глави, заключение и библиография. Библиографията съдържа 101 заглавия на български, английски, френски и руски език.

Съдържание на автореферата

1. Съдържание на дисертационния труд.....	4
2. Предмет, цели и актуалност на изследването.....	7
3. Методология.....	8
4. Кратко изложение на съдържанието.....	9
5. Заключение.....	20
6. Справка за приносните моменти в изследването.....	22
7. Публикации по темата на дисертационния труд.....	25
8. Библиография към дисертационния труд.....	26

Съдържание на дисертационния труд¹

Увод	5
Глава първа. Философията в „Логико-философски трактат”	20
1. Критика на традиционната философия.....	20
1.1. Философията като дейност.....	21
1.2. Неразбиране на логиката на езика.....	22
1.3. Безсмисленост на философските пропозиции.....	24
2. Противоположността между „казано” и „показано” като „кардинален проблем на философията”.....	29
2.1. „Казано” и „показано” в логиката.....	29
2.2. „Казано” и „показано” в етиката и естетиката.....	37
3. Вместо обобщение: философските проблеми – окончателно срещу предстоящо решение.....	41
Глава втора. Философията след <i>Трактата</i>, заедно с <i>Трактата</i>	44
1. Логическият позитивизъм лице в лице с „кардиналния проблем на философията”.....	44
2. Теорията за „формален начин на говорене” на Карнап като позитивно решение за съдбата на философията.....	46
2.1. Мълчание срещу говорене.....	46
2.2. Формалният метод на Карнап.....	47
2.3. Витгенщайн срещу Карнап.....	50
3. Споделяне на опит като цел във философията.....	59
3.1. Витгенщайн и Ръсел.....	59
3.2. Границите на мисленето и невъзможността за логически опит в <i>Трактата</i>	62
3.3. Витгенщайн и първи етап на завръщане към идеята за необходимостта от опит.....	65
Глава трета. Проблематизиране на философията във „Философски	

---

¹ Страниците са посочени, както са в дисертацията.

изследвания	70
1. Възможността за философски пропозиции.....	73
2. Философията като граматическо изследване.....	78
3. Философът като граматически наблюдаващ и описващ. Надеждност на метода.....	80
4. Измененият статут на логическото: езикови игри, правила и форми.....	87
5. Възможността за езикови игри на философията.....	101
Глава четвърта. Философия на „грапавата земя”	108
1. Философски перспективи.....	108
2. Философският подход към проблемите на „грапавата земя” на практиката....	111
2.1. Два вида логика: формална логика vs. логика на обикновения език.....	111
2.2. Именуването като проблем за възможностите на философия на „грапавата земя”: езикови игри на именуване.....	126
3. Витгенщайновият експериментален модел на философстване и етнометодологията.....	131
3.1. Към методите на всекидневните практики.....	131
3.2. Анализ на практическото действие – към ендогенна логика на практиките.....	134
3.3. Граматическо наблюдение и описание в анализ на разговорите.....	137
Глава пета. Философията в анализите на социалното. Езикови игри на легитимация	146
1. Връзката между философия и социални науки.....	147
2. Рефлексивната социология като шанс.....	151
2.1. От „инструменти за овечностяване” към теория за несъвпадението между теория и практика.....	152
2.2. Практически усет към играта: усет за правилност.....	155
2.3. Социален анализ на езика и възможността за езикови игри на легитимация.....	158
3. Социален анализ на езика и възможността за езикови игри на легитимация.....	165

3.1. Към проблема за легитимацията чрез езикови игри: легитимация и делегитимация на големите разкази.....	165
3.2. Езикови метаигри: езикови игри на легитимация.....	170
3.3. Към една възможна класификация на езиковите игри на легитимация.....	172
Заклучение.....	183
Библиография.....	197

Предмет, цели и актуалност на изследването

Аналитичното философстване на 20 век претърпява дълбоки и разнопосочни трансформации, свързани с предефинирането на границите на самата философия. Дисертационният труд се фокусира върху изследвания, които тръгват основно от интерес към обикновения език в практиката и свързаната с него логическа проблематика. Водеща фигура в този процес на трансформация е Лудвиг Витгенщайн, тъй като в неговите работи „Логико-философски трактат“ (1921) и „Философски изследвания“ (1953)² се показват два етапа от предефинирането на границите на философското поле.

Обект на изследването са перспективите, които се очертават пред философията след трансформацията на философското аналитично поле през 20 век. **Предмет** на изследването е процесът на трансформация на границите на философията чрез работите на ранния и късния Витгенщайн. Неговият стремеж да делегитимира класическата философия се съпътства от претенцията, че успява да предложи категоричен изход от проблемите ѝ. Той предлага идеи и обсъжда проблеми, които провокират отново и отново възобновяването на философския интерес към границите и перспективите пред философията. С изследването се **цели** чрез критически анализ на тези идеи да се покаже характерът на философстването при обрата към обикновения език в практиката, както и ефектът на този обрат върху хуманитарните и социалните науки. Тази цел се следва плътно в първите три глави, но постепенно се оказва фон, на който в четвърта и пета глава се достига до предложение за аналитика на езиковите игри. Тя позволява открояването на посока, в която могат да се поставят въпроси, засягащи границите и перспективите на философията днес. Това става възможно, когато **първоначалният замисъл на работата се преобръща** чрез разбиране на понятието за езикови игри, което е различно от това на Витгенщайн. То се дължи на задълбочен критически анализ на проблема за именуването, който обобщено

---

² За краткост на повечето места в автореферата (аналогично и в дисертацията) тези две произведения се обозначават съответно като *Трактата* и *Изследванията*.

може да се формулира по следния начин: докато Витгенщайн не допуска именуването като ход в дадена езикова игра, то разглеждането му като перформативен акт от Джон Остин позволява, преведено на езика на Витгенщайн, то *да се приеме* за ход в една езикова игра на именуване. Чрез възможността да се обособят езикови игри на именуване се подчертава идеята, че съществува такъв клас от игри, в които се задават възможности името да участва в други езикови игри. Именно това показва смисъла, в който езиковите игри не са равнопоставени и чрез който може да се тематизира по-нататък проблематиката на **езикови игри на легитимация**. Чрез изясняването на връзката между езикови игри и граници на философията, както и нейните легитимационни функции, се прави опит да се зададе нова смислова плътност в осмислянето на ролята на философията в началото на 21 век.

Методология

В дисертационния труд се залага на стратегия, според която се мисли *с* един мислител *против* друг, например с Бърtrand Ръсел срещу Витгенщайн и обратно, с Витгенщайн срещу Рудолф Карнап и обратно. Или с двама като Питър Стросън и Джон Остин против Витгенщайн, но и с един мислител срещу самия него. В работата се настоява на продуктивността на такава стратегия, тъй като чрез нея става възможно да бъдат открити границите на мислимост на всеки един от разгледаните автори, като се постави въпросът как могат те да бъдат разширени³. Това означава, че в текста се преплитат различни гледни точки и съответно няколко езика, които е необходимо да бъдат разграничавани. От една страна, това е езикът на Витгенщайн, от друга страна, езиките на авторите, чрез които се мислят идеите на Витгенщайн. От трета, езикът, на който в работата се мисли „чрез“ тях срещу Витгенщайн. Така в диалогично отношение са не само теориите, но и **методите** на разгледаните мислители. Като следствие от този

---

³ Това е стратегия, която под една или друга форма е многократно използвана във философията на 20 век.

експериментален диалог, освен методи на логическия анализ, се въвличат и техните собствени методи. Така се проследява изменението на т.нар. аналитичен метод в зависимост от изменението на обектите, на които се натъкват различните автори. С други думи казано, методът се оказва функция от тези обекти.

Така общата стратегия, която се следва при очертаването на границите и перспективите пред философията чрез Витгенщайн, не залага *нищо само* на реконструкция и проясняване на неговото собствено проблематизиране на философията, *нищо само* на критически анализ на влиянието му в логическия позитивизъм, в аналитичното философстване или извън него. Тя е замислена *и като* възможност да се мисли общото проблемно поле, което се очертава от една страна между Витгенщайн и аналитични автори като Питър Стросън и Джон Остин, а от друга между него и автори по-малко или повече далечни на аналитичната традиция. Имат се предвид етнометодолози като Харолд Гарфинкъл, Джеф Колтър, Харви Сакс и автори като Пиер Бурдийо и Жан-Франсоа Лиотар. Всички те притежават „поствитгенщайнианска чувствителност”⁴ към различни проблеми, на които се натъква философът след обрата към обикновения език в практиката. Това позволява да се направи опит както да се удържи, с необходимите изменения, идеята за езикови игри, така и да се изработи „кутия с инструменти”⁵ за идентификация и философски анализ на тези проблеми. С това става възможно да се открие и перспективата на ново проблемно поле на езикови игри на легитимация.

Кратко изложение на съдържанието

Първоначалният замисъл на дисертацията се осъществява в първите три глави, където чрез работите на Витгенщайн се показва обратът в аналитичното

---

⁴ С този израз в дисертацията се обозначава общият поствитгенщайниански праксеологически усет за проблемите на философията на „грапавата земя”, т.е. това, че макар не винаги да се позовават пряко на Витгенщайн, тези автори обсъждат философски проблеми, характерни за споменатия обрат (ср. Колтър 1991: 16)

⁵ Метафора на самия Витгенщайн (ср. Витгенщайн 1988б: §11).

философстване към обикновения език в практиката и се търси неговият ефект върху хуманитарните и социалните науки. Постепенно той се оказва фон, на който в четвърта и пета глава се достига до предложение за аналитика на езиковите игри.

Така в *първа глава* се разглежда критиката на традиционната философия в „Логико-философски трактат“, която кара Витгенщайн да постулира категорично мълчание най-вече относно философските въпроси и проблеми в прочутия си седми афоризъм. Призмата, през която се разглежда тази негова критика, е проблемът за логическата форма като централен мотив за аргументиране на тезата, че философските проблеми се основават на неразбирането на логиката на езика. От друга страна става ясно, че начините, по които философските и логическите пропозиции не отговарят на критерия за смисленост, са различни, тъй като логическите (винаги истинните и противоречивите) имат функция в символизма, докато философските не отговарят на този критерий заради опита чрез тях да се изкаже общото между пропозицията и изобразявания факт (логическата форма) във винаги истинна пропозиция за действителността. Това е равносилно на нелегитимно прекриване на границите на езика. В писмо до Ръсел от 19 август 1919 г. Витгенщайн признава, че основното в неговата работа е теорията за противоположността между „казано“ и „показано“ като кардинален проблем на философията. Този проблем засяга не само логиката, но и етиката и естетиката. За немалко „скептични читатели“ остава съмнително доколко неговото приемане като кардинален представлява окончателно решение на философските проблеми. Бърtrand Ръсел например в този дух предлага чрез построяването на метаезик да се намери изход от категоричното приемане философското мълчание. Аргументира се, че решението, което предлага Витгенщайн, макар и незадоволително, има предимството, че насочва философското внимание към проблема за границите на езика, който се оказва основен мотив и в късните му „Философски изследвания“.

Във *втора глава* най-напред се обсъжда критически типичен начин за преодоляване на философското мълчание в логическия позитивизъм, силно повлиян от ранните възгледи на Витгенщайн. Това се случва чрез критическа

реконструкция на теорията за „формален начин на говорене” на Рудолф Карнап. Това позволява да се дадат нови доводи за разкриване на слабостите в опитите да се предложи позитивна алтернатива на негативното схващане на Витгенщайн за философията. Оказва се, че Карнап се основава на погрешно разбиране на понятието за логически синтаксис, а заедно с това лингвизира проблема, като говори за изречения вместо за пропозиции. Също така проблемът допълнително се усложнява и замъглява чрез допускането на възможността да се изгражда лична логика. Показва се възможност, чрез мислене на Витгенщайн като предшественик на прагматологическия обрат в логиката, да се търсят решения на проблема за това как показаното може да се изкаже. Оказва се, че такава възможност е свързана с обратата към обикновения език в практиката във „Философски изследвания” и с приемането на несъизмеримост между различните езикови игри.

След това се поставя акцент върху идеята за споделяне на опит като цел във философията чрез критическо обсъждане на проблема за възможността или невъзможността за логически опит при Витгенщайн и Ръсел. Това е проблем, с който Ръсел се занимава в своя ръкопис от 1913 г. „Теория на познанието” (и в „Принципи на математиката” (1903), макар да не го нарича така), но в дисертацията той се интерпретира като шанс да бъдат мислени перспективи на философския анализ след споменатия обрат. Достига се до извода, че Витгенщайн има мотив да отрича това понятие в *Трактата*, тъй като логическата форма, която за Ръсел е логически обект на такъв опит, за Витгенщайн е условие за възможност на предметите за влизането им в състояние на нещата. Заедно с това тя е онова, което се отразява в пропозициите и не може да бъде изказано, а само се показва. Отделно от това той се поставя като ключов проблем, засягащ разбирането на логиката на обосноваване на необходимостта от опит като един от основните инструменти на онова, което може да се нарече философия на „грапавата земя”⁶.

---

⁶ С този израз в дисертацията се обозначава философията, която във „Философски изследвания” се оказва лишена от възможността да бъде теория, а представлява в тесния смисъл на Витгенщайн дейност по граматическото описание на употребата на думите. Той е вдъхновен от формулировката на Витгенщайн на обратата към обикновения език в практиката чрез императива

Проследява се завръщането към проблема за логическия опит при Витгенщайн първоначално през 1929 г. в „Някои бележки за логическата форма” чрез необходимостта от апостериорност в анализа, а след това и във „Философски изследвания”, макар и в съвсем различна форма – като граматическо наблюдение.

В *трета глава* изследването се фокусира върху „Философски изследвания”, за да се проследят функциите и ролята на философията, изправена пред проблемите на обикновения език в практиката. Обсъждат се критически проблеми като: възможността за философски пропозиции, философията като граматическо изследване, измененият статут на логическото в светлината на анализ на понятията за езикови игри, следване на правило, форма. Тръгва се от това, че в *Изследванията*, въпреки промяната във възгледите си, Витгенщайн има същата цел, както и в *Трактата* – да покаже степента на разрешимост на философските проблеми, като покаже границите на езика. Достига се до извода, че получаването на образ на действителността се случва не чрез „неопрровержимо и окончателно” истинни мисли, а се състои в осъзнаването на фрагментарния и експериментален характер на бележките, чрез които Витгенщайн обсъжда проблеми като този за значението, разбирането, пропозициите и т.н. в *Изследванията*. Предлага се интерпретация на това като *индикатор за характера на философското изследване след обрата към обикновения език в практиката*, за който е характерно наличието на множество методи. Проследява се също така как се проектира във „Философски изследвания” „кардиналният проблем на философията” от *Трактата* чрез проследяване на индикатори като: правила на езиковите игри, семейни прилики, граматическо наблюдение. Аргументира се, че граматическите наблюдения, възникващи заедно с необходимостта от философска дейност в случай на недоразумения при употребата на думите, са насочени не само към „възможностите на явленията”, но и към *невъзможностите*, т.е. чрез тях се посочват граници. Така се вижда, че думите участват по различни начини в

„Назад към грапавата земя!”, с който според него се преодолява идеализацията за „кристална чистота на логиката” (Витгенщайн 1988: §192; §183).

езиковите игри и именно това е обект на граматическо наблюдение в работата на езика. С други думи казано, всяка дума има различни възможности или невъзможности за начини на участие в дадена езикова игра. Обобщено може да се каже, че чрез граматическото наблюдение се установяват възможни начини на участие на думите в езиковите игри, с което се поставя акцент върху проблема за обектите на граматическото наблюдение. Достига се до извода, че данните от граматическото наблюдение не представят обща форма на езика, а чрез тях се очертават границите на различните игри, техните семейни прилики, техните практически правила. Заедно с това *само въплътените в практиката правила могат да бъдат разбрани и да функционират именно като правила, а формулирането им като описания на определени практики ги лишава от функционалната им нормативност*. Именно на това се дължи фактът, че Витгенщайн не говори експлицитно за логически форми, но проблемът присъства и се нуждае от методи за тематизиране. Така анализът подкрепя извода на автори, които твърдят, че с обрата към обикновения език в практиката логическата проблематика не изчезва, а по-скоро изчезва ограничението на философията на логиката да говори за пропозициите и думите в смисъл, който е непременно различен от смисъла в обикновения език. Това се случва чрез проследяване на индикатори за връзка между правила на езиковите игри и идеята за логическа форма от *Трактата*, при което остава спорен въпросът дали всички правила на езиковите игри са сводими до логически форми.

След това се достига до извода, че Витгенщайн *не дава обяснение* за това как се случва изменението на вече действащи правила в хода на самата езикова игра или как възникват нови правила. Чрез парадокса при следване на правило той показва само, че в практиката на дадена езикова игра правилата се следват най-често чрез навик. Аргументира се, че начинът, по който дадена езикова игра възниква и се развива, *може да се приеме за случайност, но веднъж развита не просто чрез конвенции или по случайност, а водена от сложните взаимовръзки, възникващи в социалните практики, в нея се легитимират постоянно различни правила, т.е. изменят се нейните граници*. Достига се до извода, че това представлява завръщане в практически смисъл към кардиналния проблем на

философията – идеята за неизказуемостта на показаното, което вече е свързано със социалните практики, на които се основава изменението на границите на дадена езикова игра. След това се поставя под съмнение тезата на Витгенщайн, че философията е невъзможна като теория, която да удържа рефлексия върху метода, и като теория за изменчивостта на границите на езиковите игри в практиката, като се поставя проблемът за това в какво се състои ролята на философията след обрата към обикновения език в практиката. В края на главата се предлага стратегия за извличането на смисловата енергия на силните метафори на Витгенщайн във „Философски изследвания“, за да може се очертае теоретична проблематика, която да доведе до програми за обновление на логиката и философията.

В *четвърта глава* се обсъжда общият проблем за съдбата на философията след обрата към „грапавата земя“ на практиката във „Философски изследвания“. Анализът се фокусира върху шанса, който дават аналитични мислители като Питър Стросън, Джон Остин и етнометодолози като Харолд Гарфинкъл, Харви Сакс и Джеф Колтър, за да бъде мислен този проблем, вдъхновен от Витгенщайн. Критически се анализира това, че в техните работи, макар и не всички да се позовават пряко на проблема за езикови игри, са налице идеи, които показват тяхната „поствитгенщайнианска чувствителност“. Това се показва най-вече при търсенето на решения именно на проблемите, пред които се изправя философията след обрата към обикновения език. Оказва се, че концепцията за два вида логика на Стросън не имплицира съществуването на две фундаментално различаващи се логики, а цели да бъде открито логиката на обикновения език като важен, но пренебрегван аспект на логиката на езика, който при това е равнопоставен с формалния. Така един от начините да се мисли връзката между езикови игри и „форма на живот“ е именно допускането на възможността за изследвания върху приложението на логиката на обикновения език. От друга страна, концепцията за два вида логика на Стросън показва два значими аспекта от предефинираните граници на философията и възможността за нейното приложение в социалния анализ и хуманитарните науки. Тези аспекти засягат не само начина, по който философията се праксеологизира чрез обрата към обикновения език в практиката,

но и насочват вниманието към изработването на философски инструменти като референциалните правила за справяне с проблемите на социалния свят. Такъв проблем е например този за индексикалните изрази (макар и той да не го нарича така). В хода на изследването неговата идея за необходимостта от референциални правила в обсъждането на проблемите на философския анализ след обратата към обикновения език, се оказва ключова за разбирането на езиковите игри на легитимация, защото тези правила са свързани с проблема за упълномощаването.

Критическото обсъждане на проблема за именуването чрез Остин и Витгенщайн показва, че философският интерес към практиката разширява проблема за изказвания като молба, заповед, обещание (перформативи) от условия за истинност или неистинност на изказванията към условия за успешност или неуспешност. Това се оказва една от важните стъпки към разглеждането на езикови игри на легитимация в пета глава. Става ясно, че отказът на Витгенщайн от логическия атомизъм, който е провокиран от критика към възможността имената да означават същности, *не води по необходимост* до това, че именуването не може да е ход в езиковата игра. Това се подсказва от твърдението на Остин, че именуването е действие. Остин разглежда именуването като перформативен акт, което, преведено на езика на Витгенщайн, означава, че именуването *може* да е ход в една езикова игра на именуване. Аргументира се възможността да са налице езикови игри на именуване. Чрез случайното натъкване на проблема за възможността да се обособи такъв клас от игри, в които се задават възможности името да участва в други езикови игри, се достига до идеята, че **езиковите игри не са равнопоставени**. По този начин става възможно тематизирането на проблематиката на езиковите игри на легитимация в следващата глава. Езиковите игри на именуване като вид езикови игри на легитимация, са от интерес не само за логици и аналитици на речевите актове, но и за социалните и хуманитарните науки.

След това се преминава към обсъждането на такива аспекти от работата на етнометодолозите, които засягат философски проблеми след обратата към обикновения език в практиката. Тръгва се от анализ на концепцията за методите, чрез които се постига т.нар. локален ред в практиката и интерпретацията на

индексикалните изрази на основателя на направлението Харолд Гарфинкъл. Проследяват се индикатори за това, че макар да не се позовава на Витгенщайн, обсъждането на тези идеи издава „поствитгенщайнианска чувствителност”. С това се показва не само начин на разширяване на концепцията на Витгенщайн за преосмисляне на ролята на философията чрез обрат към обикновения език, така че да се отнася към сферата социалните анализи в етнометодологията, но в него се разпознава форма на възпроизвеждане на неговия експериментален модел на изследване. Аргументира се твърдението, че Витгенщайн не формулира експлицитно теза за ендегенен характер на логиката в своя анализ на езиковите игри, но въпреки това той има интуиция за ендегенния характер на самите правила, което личи както при формулирането на парадокса при следване на правило, така и при обсъждането на работата на философа като граматически наблюдаващ и описващ начините на употреба на думите. Достига се до извода, че теоретичното занимание с ендегенни логики на практиката акцентира върху ситуираните свойства на езиковите и социални взаимодействия, което само по себе си е индикатор за необходимостта от методи на анализ на тези практики.

Ролята на „Философските изследвания” в теорията за анализ на разговорите на Харви Сакс се оказва обусловена именно от техния експериментален характер. Това насочва вниманието не толкова към изграждането на концепции за философията, колкото съдържа метод за това *как* тя може да се извършва като практическа дейност. Така се показва начинът, по който Сакс разширява проблема за индексичните изрази, така, че той се отнася не само до обикновения език, но и до социалните взаимодействия чрез повлияната от Витгенщайн идея за „семејства от действия”. Аргументира се твърдението, че Сакс оставя недостатъчно тематизиран метода за това как се случва установяването на семејни прилики при „семејства от действия”, как се регистрира самото секвенциално положение, как се добиват данни за тези позиции на изказванията или действията в играта, в която сме привнесли правило от друга дейност. Достига се до заключението, че чрез концепцията на Сакс за „семејства от действия” и социални игри в метода на граматическото наблюдение се привнася потенциал, какъвто то не съдържа в своята автентична форма при Витгенщайн. В

хода на изложението на анализите на Стросън, Остин и етнометодолозите се аргументира тезата, че когато методът на граматическото наблюдение и понятието за езикови игри се огледат в техните идеи, се дава шанс за обособяването на теоретична проблематика, която може да доведе също до *програми за обнова на философията и логиката*.

В *пета глава* се поставя проблемът за езикови игри на легитимация като свързани с общия проблем за неравнопоставеността на езиковите игри в светлината на връзката между философия и социални науки. Критическото обсъждане на анализа на тази връзка на Питър Уинч показва, че макар той да акцентира върху безспорната необходимост от нейното тематизиране, при него се поставят повече проблеми, отколкото се дават решения. Това е така, защото установяването на подобие и зависимост между логиката на езика и социалните отношения не разрешава далеч по-важния и труден въпрос за спецификата и методите на един анализ, който може да се справи с характера и актуалната динамичност на тази връзка. На този фон в изследването се обръща критическо внимание на рефлексивната социология на Пиер Бурдийо, за да се покаже, че в неговите идеи за практикуване на практика и следване на правило личи влиянието на Витгенщайн. Заедно с това самите идеи се показват в нова светлина, което се явява важна стъпка в изследването на езиковите игри на легитимация. Това изследване се оказва възможно чрез интерпретация на теорията за несъвпадението между теория и практика на Бурдийо като парадигма на философстването. С разглеждането на езиковите игри от такава гледна точка, би могло да се даде шанс за изход от философските обръквания. В тази връзка критически реконструирани анализи на Бурдийо показват, че всекидневното отношение към света се основава на спонтанността, смътността и приблизителността, а това са същностни характеристики на практическите стратегии като продукт на практическия усет. Той се подчинява не на ясно експлицирани норми и правила, а по-скоро на една правилност, която се свързва със самото действие, с практически усет за правилно действие. Оказва се, че именно на такъв практически усет за правилност се основават голяма част от езиковите игри. В този контекст се достига до извода, че налагане на граници чрез институиране е възможно в това,

което в дисертацията се нарича езикова игра на именуване. Само по себе си то е акт на легитимация, защото в тази езикова игра се задава идентичност (при сключване на брак, даване на благородническа титла). Заедно с това тук ключови за по-нататъшната аналитика на езиковите игри на легитимация се оказват проблемите за упълномощаването и този за символната власт, с която разполага даден участник в езикова игра, казано в духа на *Изследванията*.

След това се прави връщане към проблема за неравнопоставеността на езиковите игри и се достига до общия проблем за езикови игри на легитимация чрез работата на Жан-Франсоа Лиотар „Постмодерната ситуация”. Аргументира тезата, че с поставянето на проблема за легитимационните функции на метаразказите и процеса на тяхната делегитимация **той внушава връзката между езиковите игри (метод) и границите на философията (предмет)**. В този смисъл изследването се **ограничава** до анализа на Лиотар, тъй като чрез него се дава шанс да се мисли ново теоретично поле, в което да се обсъжда философски възможността за *езикови игри на легитимация*. Ето защо останалите дебати върху проблема за легитимацията, като например немският, в който основна фигура е Юрген Хабермас, остават извън рамките на дисертацията, въпреки че сами по себе си заслужават отделно задълбочено и обширно изследване. Обсъждайки преди всичко философските езикови игри, се достига до езикови игри на легитимация като един от възможните видове езикови **метаигри** – това са игри, чиито ходове не са ходове в други езикови игри. Чрез ходовете в тях се посочват граници, които са индикатор за възможността или невъзможността да бъдат направени ходове в други игри. Тази възможност или невъзможност, казано на езика на *Трактата*, само се показва, но не се изказва в другите игри. От друга страна се оказва, че *макар и не всички езикови игри на легитимация да са философски, то проблемът за езиковите игри на легитимация е философски въпрос, при обсъждането на който се изисква граматическо наблюдение и описание*. Показва се, че легитимацията се случва пред различни инстанции (например пред религията, пред капиталисти или пред националната държава) и че сама по себе си тя е свързана с наличието или отсъствието на символна власт, т.е. в нея е въввлечена обща агонистика, на която се подчиняват речевите актове.

Като тясно обвързани с нея се явяват проблемите за делегитимация и самолегитимация.

В края на главата се предлага работна класификация на езиковите игри на легитимация. Според нея, **първо**, могат да се обособят езикови игри, в които се **легитимират или самолегитимират играчи**. В този случай, от една страна, легитимацията може да се случва **експлицитно (чрез изказване)** основно в метаигри, чиито ходове не са ходове в други игри, но в тях се утвърждават условия за възможност да се правят изказвания или действия в други игри. От друга страна, тя може да се случва **имплицитно (чрез показване)**. Тук легитимацията не е ход в отделна езикова игра, а се случва в една и съща игра (например преминаването от фамилно към малко име в дадена игра). **Второ**, могат да се посочат езикови игри, в които се **легитимират правила**. При тях легитимацията може да се случва също, от една страна, **експлицитно (чрез казване)**. Например при метаигра на договаряне договарянето като ход не участва в други игри, но то става условие за възможност за изказвания и действия в други игри. Или например е възможно легитимацията да се случи и в рамките на една и съща игра, когато се въвеждат нови правила в нея. От друга страна, легитимация на правила може да се случва **имплицитно (чрез показване)**. Такава легитимация има в случаите, в които се играе например двойна игра, при която се изменят границите на същата игра. Като общ специфичен случай може да се приеме този, в който има **външна езикова игра на легитимация**. Това са случаите, в които например упълномощеният учен трябва да прави изказвания в две несъизмерими езикови игри, да кажем на науката и на политиката, а с това и да се легитимира едновременно и в двете. Смисълът, в който той не е независим, е, че доколкото той трябва да измисли новаторски ходове за своята легитимация пред различните инстанции, той може да го осъществи само чрез външна езикова игра. Всички езикови игри на легитимация могат, както подсказва теорията на Остин за несполуките, да са **успешни** или **неуспешни**.

Заклучение

На фона на критически обсъдената чрез работите на Витгенщайн трансформация на аналитичното философстване на 20 век се достига до извода, че едни от най-важните, но и най-трудни въпроси, пред които ни изправя идеята за философски езикови игри на легитимация, са: **как се легитимира самата философия и къде философията има легитимиращи функции.** Заявява се възможност за бъдещи изследвания на проблема за езиковите игри на легитимация с фокус върху въпроса: как е възможно да се говори за тях като философски проблем? Инсценирайки диалог между различните автори, в дисертацията се достига до извода, че ключова роля в обсъждането на проблематиката на езикови игри на легитимация има приемането на тезиса за несъизмеримост между различните езикови игри. Също така чрез граматическо наблюдение има възможност да се знае кога езикът бездейства и кога действа, а терапията става необходима именно в случаите на бездействие. Заедно с това се налага: 1) удържането на несъвпадението между теория и практика като парадигма на философстването; 2) обсъждането на проблема за упълномощеността на изказванията; 3) рефлексия върху това, че границите, правилата най-често се показват в самата практика (като част от дейност или форма на живот), а тяхното изказване, ако е възможно, се случва само при дадени практически обстоятелства и в определени условия; 4) удържане на обстоятелството, че легитимацията е свързана с борба за символна власт, казано на езика на Бурдийо, а при Лиотар същото се подчертава чрез подчинеността на речевите актове на една обща агонистика.

Онова, до което чрез Лиотар се достига в дисертацията, е проблемът за легитимацията, но той вече не се поставя по лиотаровски, а в светлината на възможността за философски езикови игри на легитимация. От друга страна, чрез Витгенщайн се показва метод, който вече не функционира по витгенщайновски – този за граматическото наблюдение. Това довежда до необходимостта от по-обширни и задълбочени бъдещи изследвания, особено що се отнася до основния философски проблем, който се актуализира отново чрез постигнатите резултати:

необходимостта от рефлексия върху перспективите пред философията в съвременността. Като важен етап в постигането на тези цели се утвърждава поставянето на проблема за характера на философията на „грапавата земя“. Неговото обсъждане позволява да се преосмислят методологическите възможности, заложи в идеите на автори, пряко повлияни от Витгенщайн или имащи „поствитгенщайнианска чувствителност“ в опита им да се справят с грапавините на тази земя на практиката. Единството на проблематиката се оказва зададена именно от опитите да бъде изработена „кутия с инструменти“ за анализ, а чрез нея да се покаже перспективата на езиковите игри на легитимация. Така разгледаните автори успешно се приемат за „съдружници“ (ср. Бурдийо: 1993а) в трудната теоретична задача да се търсят начини да бъде мислена в нова смислова плътност настоящата ситуация и бъдещето на философията.

Перифразирайки афоризма на Пиер Бурдийо от статията „Кодификацията“ (ср. Бурдийо 1993в: 82), може да се каже, че в изследването се играе езикова игра по правилата до самите им граници, така че дори да е имало моменти на нарушаване на правилата, то е било според правилата, в името на това да се оправдае надеждата чрез изясняването на връзката между езикови игри и граници на философията да се покаже една от възможните смислови посоки на опитите да бъде тематизирана ролята на философията в началото на 21 век.

Справка за приносните моменти в изследването

1. Дават се допълнителни доводи за разкриването на фундаментални слабости в опитите на представители на логическия позитивизъм да защитят позитивна алтернатива на негативното схващане на Витгенщайн за мълчаливата съдба на философията. Акцентира се върху идеята за това, че търсенето на *начини* да се говори за границите на езика е проблематично и в повечето случаи е неуспешно. След обрата към обикновения език в практиката обаче този проблем се трансформира в търсене на *условия*, при които това е възможно, а това актуализира отново философстването върху идеята за граници на езика и мисленето.

2. Аргументира се възможност чрез проблема за логическия опит да се мислят както ролята на философията в социалния анализ и хуманитарните науки, така и перспективите пред самия философски анализ след обрата към обикновения език в практиката. Акцентира се, от една страна, върху естеството на това понятие, което се тематизира от Бърtrand Ръсел в неговия ръкопис „Теория на познанието” през 1913 г. и представлява запознанство с логически обекти. От друга, се изследва мотивът на Витгенщайн да го отрича в „Логико-философски трактат”. За него логическата форма не е, както за Ръсел, обект на такъв опит, а е условие за възможност на предметите за влизането им в състояние на нещата. Като такава тя само се показва в пропозициите, без да може да бъде изказана чрез тях. Проследява се завръщането към проблема за логическия опит при Витгенщайн първоначално през 1929 г. в „Някои бележки за логическата форма” чрез необходимостта от апостериорност в анализа, а след това и във „Философски изследвания”, макар и в съвсем различна форма – като граматическо наблюдение. Обсъждането на този проблем се аргументира като шанс да бъдат мислени перспективи пред философския анализ след обрата към обикновения език в практиката.

3. Акцентира се не върху елиминирането на „кардиналния проблем на философията” – противоположността между „казано” и „показано” – а върху неговото приемане като същностна характеристика на проблемите на

философията след обрата към обикновения език в практиката, което изисква изработването на нови инструменти за философски анализ. В този контекст се преосмислят критически следните идеи: (1) необходимостта от признанието на логика на обикновения език, различна от традиционната формална логика, несводима до нея, която при Питър Стросън се обуславя чрез концепцията за два вида логика и референциални правила и е основание за критика срещу теорията за определените описания на Бърtrand Ръсел. (2) Мислейки чрез Джон Остин срещу късния Витгенщайн, се показва, че ако именуването се интерпретира като перформативен акт, то *може* да е ход в дадена езикова игра. Чрез това става възможно да се концептуализират езикови игри на именуване, чиито ходове не са ходове в други езикови игри, но чрез тях се посочват граници между възможни и невъзможни ходове в тези други игри. С това се подчертава идеята за неравнопоставеност на езиковите игри.

4. Аргументират се нови доводи в полза на тезата за тясната връзка между обикновения език в практиката и всекидневните социални практики. Това се случва в светлината на търсенето на възможност за многомерен анализ на понятието за езикови игри чрез рекоцептуализиране на етнометодологически тези и идеи, имплицитно или експлицитно повлияни от Витгенщайн. Имат се предвид: (1) тезата за локален ред и интерпретацията на индексичните изрази на Харолд Гарфинкъл; (2) идеята за ендегенна логика на практиката при анализ на практическото действие на Джеф Колтър; (3) идеите за „семейства от действия“ и за социални игри на Харви Сакс в контекста на теорията за анализ на разговорите.

5. Аргументира се, че опитът на късния Витгенщайн да предложи изход за философията от традиционните ѝ проблеми чрез граматическо наблюдение и описание на езиковите употреби би останал проблематичен проект, ако не се вземе предвид като парадигма на философстването теорията за несъвпадението между теория и практика, която се предлага от Пиер Бурдийо, а заедно с това и идеите му за упълномощеност на езиковите практики и проблемът за символната власт при изказванията.

6. Дисертационният труд скицира теоретичен хоризонт за преосмисляне на проблема за философски езикови игри, изхождайки от връзката, внушена чрез

анализа на легитимационните функции на метаразказите на Жан-Франсоа Лиотар, между понятието за езикова игра, концепцията за граници на философията и легитимационните функции на философията. В този контекст са тематизирани езикови игри на легитимация, които поставят в нова светлина проблеми, свързани с ролята на философията в съвременността. С това се показва необходимостта да се изследват и дискутират както нейните самолегитимиращи функции, така и нейните легитимиращи функции в началото на 21 век по отношение например на научното и културното развитие.

7. Експлицира се предложение за класификация на езикови игри на легитимация. Първият критерий е *обектът на легитимация*, чрез който се обособяват: 1) легитимация на правила; 2) легитимация на играчи; 3) самолегитимация. Вторият критерий е *начинът на легитимиране*, според който има: 1) експлицитна легитимация – чрез изказване (в хода на отделна езикова метаигра или в една и съща игра); 2) имплицитна легитимация – чрез показване (т.е. в хода на една и съща игра).

Публикации по темата на дисертационния труд

1. Минева, М. Епистемология на логиката и проблемът за логическия опит. *Хетеродоксия*, бр. 1/2012 (под печат).
2. Минева, М. 2013. Проблемът за логическото във „Философски изследвания”. *Философски алтернативи*, бр. 6, 110–121.
3. Минева, М. 2014. Проблемът за философската логика: Витгенщайн срещу Ръсел. В: *Докторантски сборник 2014. Традиции и новаторство*. Т.1., София: Изток-Запад, 41–53.
4. Минева, М. Философските проблеми като задача: Витгенщайн и Карнап. В: *Докторантски сборник 2014. Традиции и новаторство*. Т.3., София: Изток-Запад, 2015, 59–72 (под печат).
5. Минева, М. Проблемът за логиката на „грапавата земя”: Витгенщайн и Стросън. В: Бешкова, А., Полименов, Т. и др. (съст.). *Сборник, посветен на 60-годишнината на проф. Витан Стефанов.*, 2015 (под печат).

Библиография към дисертационния труд⁷

- Аристотел, 2008. За тълкуването. В: Аристотел, *Съчинения*. Том I – *Органон*, част 1, София: Захарий Стоянов.
- Библия*. 1993. София: Св. Синод на Българската православна църква.
- Брехт, Б. 1979. Животът на Галилей. В: Брехт, Б. *Избрани творби*. София: Народна култура.
- Бурдийо, П. 1993а. Fieldwork in philosophy. В: Бурдийо, П. *Казани неща*. София. УИ „Св. Кл. Охридски“.
- Бурдийо, П. 1993б. От правилото към стратегиите. В: Бурдийо, П. *Казани неща*. София. УИ „Св. Кл. Охридски“.
- Бурдийо, П. 1993в. Кодификацията. В: Бурдийо, П. *Казани неща*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“.
- Бурдийо, П. 1993г. Социално пространство и символна власт. В: Бурдийо, П. *Казани неща*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Бурдийо, П. 2001а. Практическият усет. Свойствата на практическата логика (непубл. прев. от френски: Л. Деянова). В: *Архив на ИКСИ*.
- Бурдийо, П. 2001б. Упълномощеният език. Социалните условия на действеността на ритуалния дискурс (непубл. прев. от френски: Т. Петков). В: *Архив на ИКСИ*.
- Бурдийо, П. 2001в. Предварителни бележки върху социалното възприемане на тялото (непубл. прев. от френски: А. Колева). В: *Архив на ИКСИ*.
- Бурдийо, П. 2005а. Да описваме и да предписваме: условията за възможност и границите на политическата ефикасност. *Социологически проблеми* 3-4, 104–113.
- Бурдийо, П. 2005б. Ритуалите на институиране. *Социологически проблеми* 3-4, 113–122.
- Вагнер, П. 2010. Лингвистичният обрат и други погрешни разбирания относно аналитичната философия. *Критика и хуманизъм*, кн. 31, 1, 49–77.

---

⁷ Общо 101 заглавия.

- Вацов, Д. 2003. *Онтология на утвърждаването. Ницше като задача*. София: Изток-Запад.
- Вацов, Д. 2009. *Опити върху властта и истината*. София: Нов български университет.
- Витгенщайн, Л. 1988а. Логико-философски трактат. В: Витгенщайн, Л. *Избрани съчинения*. София: Наука и изкуство.
- Витгенщайн, Л. 1988б. Философски изследвания. В: Витгенщайн, Л. *Избрани съчинения*. София: Наука и изкуство.
- Витгенщайн, Л. 1988в. Бележки върху основите на математиката. В: Витгенщайн, Л. *Избрани съчинения*. София: Наука и изкуство.
- Витгенщайн, Л. 1993. За мен теорията няма ценност. *Критика и хуманизъм* 4.
- Витгенщайн, Л. 2006. *Синята книга. Кафявата книга*. София: Критика и хуманизъм.
- Витгенщайн, Л. 2011. Лекция по етика. В: *Сказки по логика*. Дигитално издание <http://www2.imm.dtu.dk/~vfgo/papers/Skazki_po_logika-digital_edition-2011.pdf>, последно посещение на 25.01.2014.
- Гарфинкъл, Х. 1993. Приносът на етнометодологията към социалните изследвания (Интервю на Бенета Джулс-Розет с Харолд Гарфинкъл). *Социологически проблеми* 2, 32–45.
- Гарфинкъл, Х. 2005. *Изследвания по етнометодология*. София: Критика и хуманизъм.
- Гарфинкъл, Х., Сакс, Х. 1993. За формалните структури на практическите действия. *Социологически проблеми* 2, 46–69.
- Деянов, Д. 2001. *Увод в логиката и методологията на хуманитарните науки (хуманитаристиката след смъртта на човека)*. Пловдив: УИ „П. Хилендарски”.
- Деянов, Д. 2004а. Трансценденталността на логиката и на етиката у младия Витгенщайн (архитектоника на философското мълчание). В: *Философски семинари. Гьолечица – 20 години*. София: Минерва.
- Деянов, Д. 2004б. Логика на молекулярните перформативи и нормализация. *Критика и хуманизъм*, бр. 1, кн. 17.

- Деянов, Д. 2007. Витгенщайн и праксеологическият обрат в логиката. *Алтера академика*, год. 1, кн. 3, есен.
- Деянов, Д. 2008. Хайдегер и Бурдийо: предпредикатност и практическа логика. *Социологически проблеми* 1-2.
- Едмъндс, Д., Айдинау, Д. 2004. *Ръженът на Витгенщайн*. София: 41Т ЕООД.
- Кант, И. 1992. *Критика на чистия разум*. София: Изд. на БАН.
- Кант, И. 1993. *Пролегомени към всяка бъдеща метафизика, която ще може да се представи като наука*. София: ЛИК.
- Карагеоргиева, А. 2012. Прагматисткият обрат във философията на езика. *Философия* 3, 242–251.
- Карагеоргиева, А. 2013. *Увод в съвременната теория на познанието*. София: Проектория.
- Карнап, Р. 2008а. Преодоляване на метафизиката чрез логически анализ на езика. В: Полименов, Т., Латинов, Е. и др. (съст.). *Философия на логиката II*, София: Изток-Запад, 9–30.
- Карнап, Р. 2008б. За характера на философските проблеми. В: Полименов, Т., Латинов, Е. и др. (съст.). *Философия на логиката II*, София: Изток-Запад, 31–43.
- Карнап, Р. 2008в. Задачата на логика на науката. В: Полименов, Т., Латинов, Е. и др. (съст.). *Философия на логиката II*, София: Изток-Запад, 44–60.
- Коев, К. 1996. *Видимостта: феноменологични контексти*. София. Критика и хуманизъм.
- Коев, К. 2012. *Обречени на смисъл. Всекидневността като дискурсивни възможности*. София: Обсидиан.
- Коев, К. 2013. Социо-логика на всекидневното разбиране: от формулировки към практически формализации. *Социологически проблеми* 3–4, 25–42.
- Колтър, Дж. 1991. Логиката: етнометодология и логика на езика (непубл. прев. от английски: Т. Петков). В: *Архив на ИКСИ*.
- Кънев, А. 2002. Витгенщайн върху следването на правило. *Диалог* – електронно списание на СА “Д. А. Ценов”, 4.
- Кънев, А. 2003. *Витгенщайн за границите на езика*. Свищов: АИ „Д. А. Ценов”.

- Кънев, А. 2013. *Смисъл и реалност. Късният Витгенщайн и традиционната философия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Лакатош, И. 1983. *Доказателства и опровержения*. София: Наука и изкуство.
- Лиотар, Ж.-Ф. 1996. *Постмодерната ситуация*. София: Наука и изкуство.
- Люцканов, Р. 2007. Щрихи към Витгенщайновата теория на употребата. *Философски алтернативи* 1, 48–57.
- Люцканов, Р. 2008. Бележки към понятието за логическа форма. В: Табаков, М. и др. (съст.) *Логика и социум* (Проблеми на логиката, кн. 8). София: Св. Иван Рилски, 140–156.
- Мамардашвили, М., Соловьев, Э., Швырев, В. 1972. *Классика и современность: Две эпохи в развитии буржуазной философии*. В: *Философия в современном мире: Философия и наука: Критические очерки буржуазной философии*. Москва: Наука.
- Остин, Д. 1996. *Как с думи се вършат неща*. София: Критика и хуманизъм.
- Петков, Т. 2001. От Остин и Бурдийо към логиката на молекулярните перформативи. *Критика и хуманизъм* 7.
- Полименов, Т. 2005. Фреге vs. Витгенщайн. В: Стойчева, М. (съст.): *Лудвиг Витгенщайн и аналитичната философия. Научна конференция, посветена на 115 години от рождението му*. София: КУТУ, 82–105.
- Полименов, Т. 2008. Принципът на Витгенщайн за биполярността на смисленото изречение и въпросът за неговия фрегереански произход. *Философия* 5-6, 64–71.
- Попов, С. 2008. *Витгенщайн: аналитика на мистическото*. София: Алтера.
- Псатас, Дж. 1993. Етнометодологията като феноменологичен подход в социалните науки. *Социологически проблеми* 2, с. 17–31.
- Ръсел, Б. 1997. *Теория на познанието*. София: Критика и хуманизъм.
- Ръсел, Б. 2008. Въведение към „Логико-философски трактат“. *Философия* 5-6, 74–85.
- Стросън, П. 2008. За реферирането. В: Полименов, Т., Латинев, Е. и др. (съст.). *Философия на логиката II*. София: Изток-Запад, с. 130–172.

- Уинч, П. 2003. *Идеята за социалната наука и връзката ѝ с философията*. София: Златорогъ.
- Файерабенд, П. 1997. Витгенщайновите „Философски изследвания“ (II част). *Философски алтернативи* 2, 34–49.
- Франсиз, Д., Шерък, У. 1993. Предизвикателствата на етнометодологията. *Социологически проблеми* 2, 2–16.
- Фреге, Г. 2003. Върху понятието и предмета. В: Полименов, Т., Бешкова, А. и др. (съст.). *Философия на логиката. Ранна аналитична философия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 53–67.
- Хюм, Д. 1994. Изследвания върху човешкия разум. В: Панова, Е., Стефанов, И. и др. (съст.) *Антология. Европейска философия XVII-XIX в.*, том 1, София: Наука и изкуство.
- Янакиев, К., Герджиков, С. 1999. (съст.) *Философия на науката. Антология*. София: ЛИК.
- Ayer, A. J. 1971. *Language, Truth and Logic*. London: Penguin Books.
- Bourdieu, P. 1991. *Language and Symbolic Power*. Polity Press.
- Bouveresse, J. 2003. *Bourdieu, savant et politique*, Marseille: Agone.
- Carnap, R. 1963. Intellectual Autobiography. In: P.A. Schlipp, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, La Salle and Chicago: Open Court, pp. 3–84.
- Coulter, J. 1991. Logic: ethnomethodology and the logic of language. // G. Button (Ed.). *Ethnomethodology and the Human Sciences*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Geach, P.T. 1976 Saying and Showing in Frege and Wittgenstein. In: *Essays in Honor of G. H. von Wight*, J. Hintikka, ed., *Acta Philosophical Fennica* 28.
- Glock, H.-J. 1996. *A Wittgenstein Dictionary*. Oxford: Blackwell.
- Habermas, J. 1988. *Legitimation Crisis*. (T. McCarthy, trans.). Cambridge: Polity.
- Hacker, P., Baker, G. 1985. *Wittgenstein : Rules, Grammar, and Necessity*. Volume 2 of an analytical commentary on the *Philosophical Investigations*. Blackwell, Oxford, co-authored with G.P. Baker.

- Jayyusi, L. 1991, Values and Moral Judgement. In: G. Button (ed.) *Ethnometodlogy and Human Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press, 227–251.
- Kindi, V. 1998. Is Wittgenstein's Resort To Ordinary Language An Appeal To Empirical Facts? *Metaphilosophy* 29, 4, pp. 298–305.
- Kripke, S. 1982. *Wittgenstein on Rules and Private Language: an Elementary Exposition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Monk, R.1990. *Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius*. New York: The Free Press.
- Moore, G. E. 1959. A defence of common sense. In: *Philosophical papers*, New York: Collier Books, pp. 32–59.
- Pears, D. 1975. Wittgenstein's Treatment of Solipsism in the *Tractatus* in *Questions in philosophy of Mind*, London.
- Russell, B. 1903. *The Principles of Mathematics*. Cambridge: at the University Press. (непубл. прев. на български: Т. Петков; В: *Архив на ИКСИ*).
- Russell, B. 1959. *My Philosophical Development*. London: George Allen and Unwin; New York: Simon and Schuster.
- Russell, B. 1971. Preface to Wittgenstein's *Tractatus Logico-Philosophicus*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ryle, G. 1954. *Dilemmas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sacks, H. 1995. *Lectures of Conversation*. Oxford: Blackwell.
- Strawson, P. F. 1952. *Introduction to Logical Theory*. London: Methuen.
- Strawson, P. F. 2008. Wittgenstein's Philosophical Investigations. In: *Freedom and Resentment and Other Essays*, London: Routledge, pp.147–185.
- Wittgenstein, L. 1929. Some Remarks on Logical Form. *Proceedings of the Aristotelian Society*, supplementary vol. IX. pp. 162–171. (непубл. прев. на български: Д. Спасов; В: *Архив на ИКСИ*)
- Wittgenstein, L. 1958. *Philosophical Investigations*. Translated by G.E.M. Anscombe, 3d edition, New York: Macmillan.
- Wittgenstein, L. 1961a. *Notebooks (1914-1916)*, ed. G. E. M. Anscombe and G. H. von Wright, Oxford: Blackwell.

- Wittgenstein, L. 1961b. Notes on Logic. In: *Notebooks (1914–1916)*, ed. G. E. M. Anscombe and G. H. von Wright, Oxford: Blackwell. (непубл. прев. на български: Т. Петков; В: *Архив на ИКСИ*).
- Wittgenstein, L. 1961c. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Trans. D. F. Pears and B. F. McGuinness. London: Routledge & Kegan Paul.
- Wittgenstein, L. 1964. *The Blue and Brown Books*. Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, L. 1965. A Lecture on Ethics. In: *The Philosophical Review*, Vol. 74, No. 1, pp. 3-12.
- Wittgenstein, L. 1969. *On Certainty*., Ed by G.E.M. Anscombe and G.H. von Wright, translated by D. Paul and G.E.M. Anscombe, Oxford: Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. 1973. *Letters to C. K. Ogden*. Oxford: Basil Blackwell; London and Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Wittgenstein, L. 1975. *Philosophical Remarks*. Ed. by R. Rhees, translated by R. Margraves and R. White. Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, L. 1980. *Remarks on the Philosophy of Psychology*. Chicago: University of Chicago Press. (непубл. прев. на български: Т. Петков; В: *Архив на ИКСИ*).
- Wittgenstein, L. 1998. *Ludwig Wittgenstein: Cambridge Letters. Correspondence with Russell, Keynes, Moore, Ramsey, and Sraffa*. Ed. B. McGuinness and G. H. von Wright. 3rd rev. ed. Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, L. 2003. *Tractatus Logico-Philosophicus* trans. C. K. Ogden, New York: Barnes & Noble Books.
- Wittgenstein, L. 2004. *Gesamtbriefwechsel / Complete correspondence*. The Innsbruck Electronic Edition, Oxford, Past Masters.
- Wittgenstein, L. 2008. *Wittgenstein in Cambridge: Letters and Documents 1911-1951*, Brian McGuinness (ed.), Oxford: Blackwell.